

МОГИЛЬНИК ЛИСТВИНСЬКОГО ГОРОДИЩА

Для всебічної характеристики культури, побуту та звичаїв жителів городища значний інтерес являє його могильник. Населення Листвинського городища приділяло велику увагу виконанню поховального ритуалу, пов'язаного з вірою в загробне життя, про що свідчать земляні курганні насипи.

Могильник городища розташований за 300 м на північ від городища в урочищі «Церковщина». Саме урочище примикає до краю стінки яру, що оточує городище з північної сторони. Площа урочища, досить рівна у найвищій частині, поступово і плавно опускається до краю яру і вузької долини. За розповідями старожилів села, на цьому місці у 30-40-х роках налічувалось близько 12-15 курганів різної величини. Частина з них приблизно в цих же роках досліджувалась і, за їхніми спогадами, в одному з розкопів виявлено кістяк людини, біля якого було знайдено срібні намистини, ніж, фрагменти посуду.

Деякі дані про поховальний обряд та матеріали з могильника частково опубліковані польським археологом Р.Якимовичем.¹ У 1932 р. ним було розкопано три курганних насипи.² Виявлений речовий матеріал різноманітний, але нечисельний. Основну частину поховального інвентаря становлять ювелірні вироби: срібні ажурні та сердоликові намистини, скроневі підвіски, бронзові персні.³ Незначну частину знахідок являють собою залізні речі побутового характеру: ножі, цвяхи, кресало. На основі виявлених знахідок дослідник датує поховання XI ст.

У 1940 р. на курганному могильнику проводив дослідження науковий співробітник Дубнівського історико-краснознавчого музею М.Островський.² Розкопаний ним один курган представлений також прикрасами: бронзовим перснем та намистинами, підвішеною від головного убору, а також цвяхами від труни і двома ножами. На жаль, у цих коротких повідомленнях обох дослідників

¹ Rzymka L. Wczesnopodmołocznikowe nekropolie z terenu Ukrainy w Państwowym muzeum archeologicznym w Warszawie/MW. 1960. S.245-246

² Фонди та інвентарні книги Дубнівського історико-краснознавчого музею.

³ Див. таблицю в кінці статті.

майже немає даних щодо обряду поховання, характеру земляних насипів, а також детальнішого опису виявлених ритуальних знахідок. Але фактичний матеріал, викладений згаданими дослідниками, став першим етапом нагромадження інформації про могильник городища.

Під час проведення у 1971 р. археологічною експедицією Львівського державного університету розкопок було зафіксовано на цьому урочищі один добре збережений і два дуже пошкоджені кургани.¹

Один з уцілілих курганів знаходиться на присадибній ділянці місцевого жителя. Він має конусну форму, діаметр його 75 м, висота - 7 м від рівня площі сучасної поверхні ґрунту. Східна сторона кургану заросла кущами та фруктовими деревами. У центрі його вершини простежується неглибока яма, вирита, очевидно, у пошуках скарбу. Цей курган, оскільки йому не загрожує руйнування, не був досліджений, і залишений для огляду наступним поколінням.

Два інші кургани, оскільки там проводились щорічні польові роботи і їм загрозувала повна руйнація, були піддані дослідженням. Частково збережені кургани дуже розпливчасті внаслідок глибокої оранки плантажним плугом.

Курган № 5 знаходився за 100 м на південь від попереднього кургану. Висота його земляного насипу досягала до 2 м, діаметр - 18,5 м. Насип кургану складався з сірого ґрунту, що місцями чергувався з прошарками чорної землі з окремими вугликами. Цей прошарок чітко простежувався на глибині 1-1,2 м від вершини кургану, але тільки по периметру кола, де насип був незначний. При зачистці насипу і материкової поверхні у центральній частині кургану виявлена прямокутна яма, глибиною 0,4 м від рівня її виявлення, довжиною 2,5 м і шириною 1,2 м, заповнена чорною м'якою землею. Можна припустити, що вона була викопана порівняно недавно. Ці припущення незабаром підтвердилися знахідками залізної лопати без держака та дениця порцелянової посудини. Єдині знахідки із насипу та ями - це декілька фрагментів стінок та вінець гончарного горщика, кісток вівці та вугликів. Очевидно, посуд був розбитий шукачами

¹ Пекзичев М. А. Звіт про розкопки Волинсько-Дністрянської археологічної експедиції Львівського державного університету за 1971р.

скарбів або під час тризни в ритуальних цілях розкиданий у межах площі кургану (рис. 1).

Курган № 6 також розташований за 100 м на схід від попереднього кургану. Висота збереженої частини становила 1,8 м, діаметр - 25 м. До того ж він був дуже знівельований по лінії схід - захід, що відповідає напрямку багаторічної оранки. На рівні поверхні материка виявлено яму прямокутної форми, яка була заповнена чорною землею з глиною. Тут повторилась така ж сама картина, як і в попередньому кургані. Розміри ями становили 2,3x1,1 м. Біля ями на поверхні ґрунту знайдено декілька фрагментів гончарного посуду та окремі вуглики. З уваги на це можна зробити висновки, що попередні розкопані кургани були пограбовані методом проривання вертикальних шахт у центральній частині курганного насипу. Виявлений в обох курганах керамічний матеріал відноситься до X-XI ст. (рис. 3).

Крім цього, проводячи детальне обстеження площі урочища, на якому знаходились досліджені кургани, в одному місці (за 60 м на захід від кургану №5) в перерізі ґрунту, внаслідок побудови польової дороги, яка перетинає у верхній частині урочище з заходу на схід, виявлено людські кістки (ребра, частину стегна та гомілку). Під час розчистки встановлено, що вони знаходились на глибині 0,4 м від стародавньої поверхні в ямі, заповненій чорною землею. Залишки дуже зруйнованої могили мали розміри 1,5x0,3 м. На давній поверхні біля ями у декількох місцях зафіксовано дерев'яні вуглики. Знахідки представлені одним екземпляром добре збереженого залізного ножа із злегка випуклою спинкою. Довжина його 8,5 см, ширина - 2 см. Керамічний матеріал складався з окремих частин гончарного горщика.

Отже, на підставі здобутих матеріалів щодо розміщення курганів та дослідження площі урочища можна вважати, що могильник займав досить значну площу території, приблизно 200x100 м, і практично на теперішній час уже не існує (більш докладна інформація дослідження цих курганів подана у таблиці).

Щодо обряду поховання, то в своїх основних рисах могильник Лкствина майже аналогічний більшості поховань давньоруського часу на Західній Волині

та суміжних територіях. Основними обрядами, як свідчать матеріали з курганів № 1,3,4,7, були трупопокладення. Очевидно, під час виконання обряду трупопокладання покійників клали у дерев'яну домовину і закопували в неглибокі вириті ями прямокутної форми з орієнтацією на захід — схід. Таке припущення можна зробити на підставі цвяхів від кришки домовини. Небіжчиків супроводжували у потойбічний світ окремі повсякденні речі, якими вони користувалися за життя. Одна з характерних рис інвентаря поховань - це наявність у них ювелірних прикрас, які були знайдені в курганах № 1,3,4. Масовість цього важливого елемента поховального інвентаря дає змогу ефективніше використати його при розгляді хронологічних рамок існування могильника. Крім того, поряд з прикрасами у курганах № 3,4,6 виявлені побутові знахідки - ножі, кресало, які, можливо, набували нових магічних функцій. Згідно з етнографічними даними, ножам приписували можливість убивати «злого духа».¹ Ймовірно, виявлені факти є археологічним свідченням існування такого повір'я у жителів городища. Припускаємо, що й кресало, як символ вогню, також використовувалось у поховальному обряді в магічних цілях.

Інша картина в поховальному ритуалі спостерігається у дослідженні матеріалів з курганів № 5,6. Тут зафіксовано обряд кремації, на що вказує відсутність у цих курганах людських кісток. В одному з цих курганів простежується справляння тризни з вогнищем, на що вказують кістки вівці, які були розкидані на площі кургану. Над могилами обох поховальних обрядів насипали земляні кургани різної величини. Насипання курганів, подібно до спорудження городища, було трудомісткою справою в умовах примітивних на той час знарядь праці і потребувало значних зусиль багатьох людей, економічно й політично залежних рядових сільських общинників та певних нинішнього міського населення. Безперечно, що виявлені та досліджені кургани належали представникам феодалної знаті, яка тут жила.

¹ Шестова С. А. Огнень свий к городам // МИА. 1967 №142 С.174;

Соловьев В. В. Формирование славянского населения Подкарпатья // МИА. 1970 №163 С.119

Співіснування на даному могильнику поховань з тілоспаленням і тілопокладанням є проявом тривалого процесу зміни одного обряду іншим, що було пов'язано з соціальним розвитком суспільства і впливом християнства, яке стало державною релігією Київської держави в 988 р. Пережитки язичництва у поховальному обряді є безперечним свідченням того, що християнська релігія досить повільно завойовувала у населення авторитет. Доказом цього може служити й той факт, що в похованнях, а також під час дослідження городища не виявлено жодної християнської символіки.

Датування поховальних пам'яток городища проводилося на підставі виявлених у них, хоч і в незначній кількості, насамперед ювелірних виробів. Найхарактернішими для датування є скроневі підвіски-сережки двох типів.

Перший тип представлений двома сережками, виготовленими з тонкого срібного дроту з вільними кінцями, що заходять один за один. Діаметр сережок 1,35 см, поперечний переріз дроту 1 мм (рис.2: 3,4). Другий тип представлений одним екземпляром добре збереженої срібної сережки, кінці якої роз'єднані. На її кільцевому корпусі прикріплено методом припайки три невеликі кульки діаметром 5 мм. Діаметр сережки 2,2 см, переріз дроту 1,2 мм (рис.2:1). Такі сережки носили на скронях і служили для прикраси зачіски. Аналогічні сережки належать до так званих київського та мінського типів і датуються X-XI ст.

Виявлені намистини різні за формою і матеріалом виготовлення. Одна з намистин частково пошкоджена, інша майже зовсім знищена. Краще збережена намистина з того ж матеріалу, що й попередні прикраси. Вона мала бочкоподібну форму. Корпус її виготовлений з тоненьких дротиків, кінці яких спаяні між собою. На цих дротиках у гніздах були вставлені маленькі кульки, що надавали їй ажурного вигляду. Діаметр намистини 1,5 см, довжина 1,1 см (рис.2:2). Даний тип намистин також відноситься до X-XI ст.

Дві інші намистини виготовлені з сердолику. Одна з них представлена у вигляді стовпчика гранчастої форми довжиною 2,5 см і шириною 1 см (рис.2:5). Інша намистина у 8 площинах. Довжина її 1,4 см, ширина 1 см і товщина 0,8 см

(рис.2:6). Обидві прикраси мають поздовжні отвори діаметром 1 мм. Загалом вони датуються X-XII ст.

На жаль, за браком конкретних даних про інші ювелірні знахідки з могильника немає змоги точно визначити їх хронологічні рамки, хоч відомо, що вони, як і попередні прикраси, належали східним слов'янам.

З побутових речей, які піддаються датуванню, слід віднести одне залізне калачоподібне кресало (рис.2:7). Даний тип кресал найбільш ранній і характерний для X-XI ст. Датування керамічних знахідок, які представлені фрагментами посудин, проводилось після корекції з аналогічними численними знахідками кераміки та цілих посудин, які відносяться за своїми сеновними формами до X-XI ст., підтвердили про належність кераміки могильника до цього періоду, що повністю збігається з часом існування городища.

Матеріал з Листвинського могильника, поза всяким сумнівом, належить автохтонному населенню, тобто східним слов'янам, що підтверджується не тільки ритуалом, а й речовими матеріалами, аналогі яких широко відомі з інших пам'яток Західної Волині у Старому Жукові¹, з літописних міст Плісеська², Пересопниці³ та ряду інших давньоруських територій, зокрема південної частини Білорусі.⁴

Таким чином, відомості попередніх дослідників та результати наших досліджень дали нові важливі матеріали про духовну культуру місцевого населення городища.

¹ Тимофеев Е.И. Расселение юго-западной группы восточных славян по материалам могильников X-XIII в //СА 1961 №3. С.56-75.

² Кучера М.П. Древний Плисеськ // АП. 1962. Т. 12. С.3-56.

³ Гатич О.О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. К., 1957. С. 40-41.

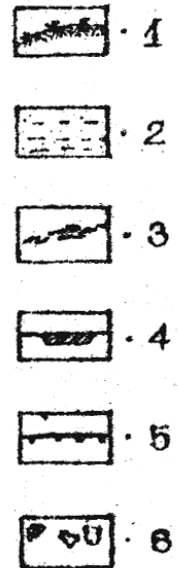
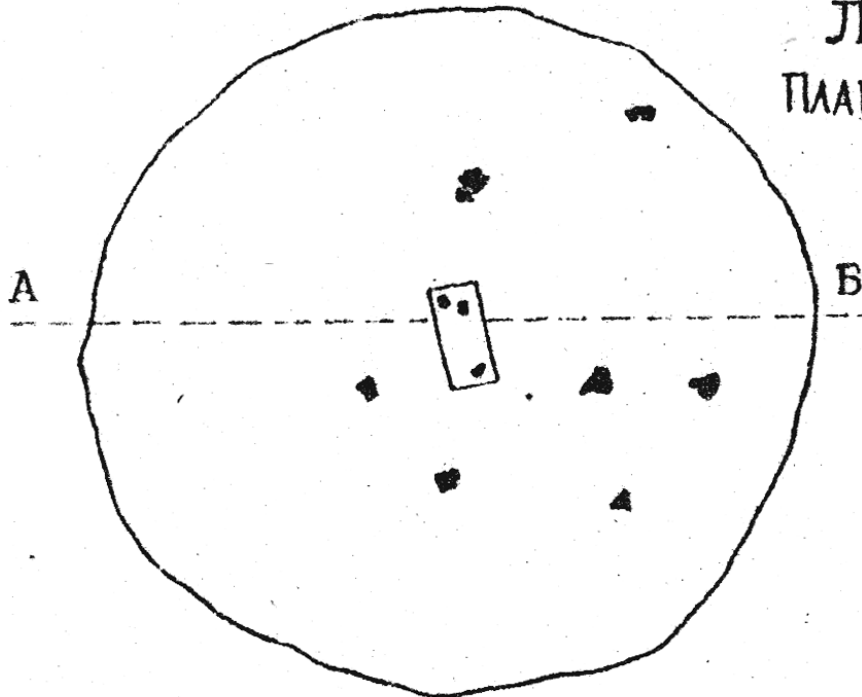
⁴ Успенская А.В. Курганы южной Белоруссии X-XIII вков // Труды государственного исторического музея. М., 1953. Вып. 22. С.99-124.

Таблиця. Матеріали з курганного могильника в Листвина
Дубнівського р-ну Рівненської обл.

Кількість курганів	Хто і коли досліджував	Інвентар поховання	Місце зберігання
№1	Р. Якимович 1932 р.	Дві срібні ажурні намистини, дві срібні вушні підвіски, дві сердолікові намистини, фрагменти кераміки.	Варшавський музей археології. Фонди РМА-У-947. № каталогу- 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8.
№2	-//-	Відомостей не подає.	
№3	-//-	Залізне кресало, залізний ніж, сім цвяхів, два персні.	Варшавський музей археології. Фонди ГМА-У-947. № каталогу- 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8.
№4	М.Островський 1940 р.	Бронзова намистина, бронзовий перстень, підвіска, фрагмент зброї, два ножі, цвяхи.	Дубнівський краєзнавчий музей. Фонди № 1857, 1858, 1860, 1862, 5661, 5663.
№5	М. Пелещишин Р. Чайка 1975.	Кістки вівці, вуглики, фрагменти кераміки.	Музей археології Львівського університету. Фонди № 236, 138, 567.
№6	-//-	Фрагменти кераміки, вуглики.	-//-
№7	Р. Чайка 1981.	Залізний ніж, фрагменти кераміки, вуглики.	-//-
№8	-//-		Курган не досліджений.

ЛИСТВИН

План кургану № 6

План кургану № 5

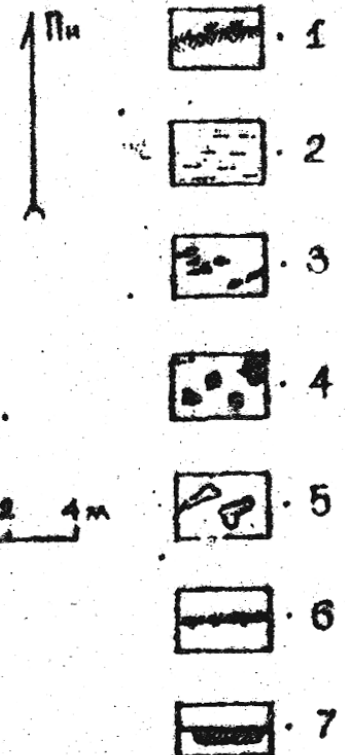
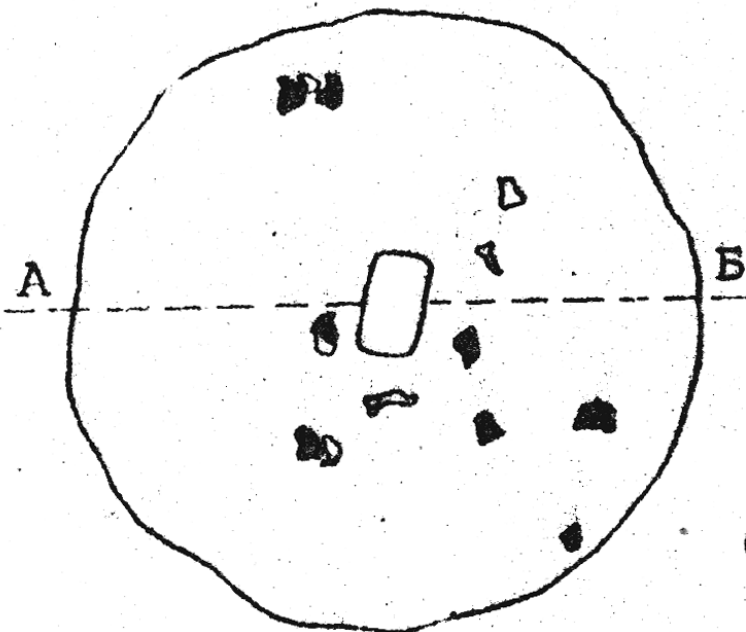

Рис. 1. Листвин. Кургани № 5, 6. 1-дерн; 2-сірий ґрунт; 3-дерев'яне вугілля; 4-кераміка; 5-кістки; 6-перехідний шар; 7-місце поховання

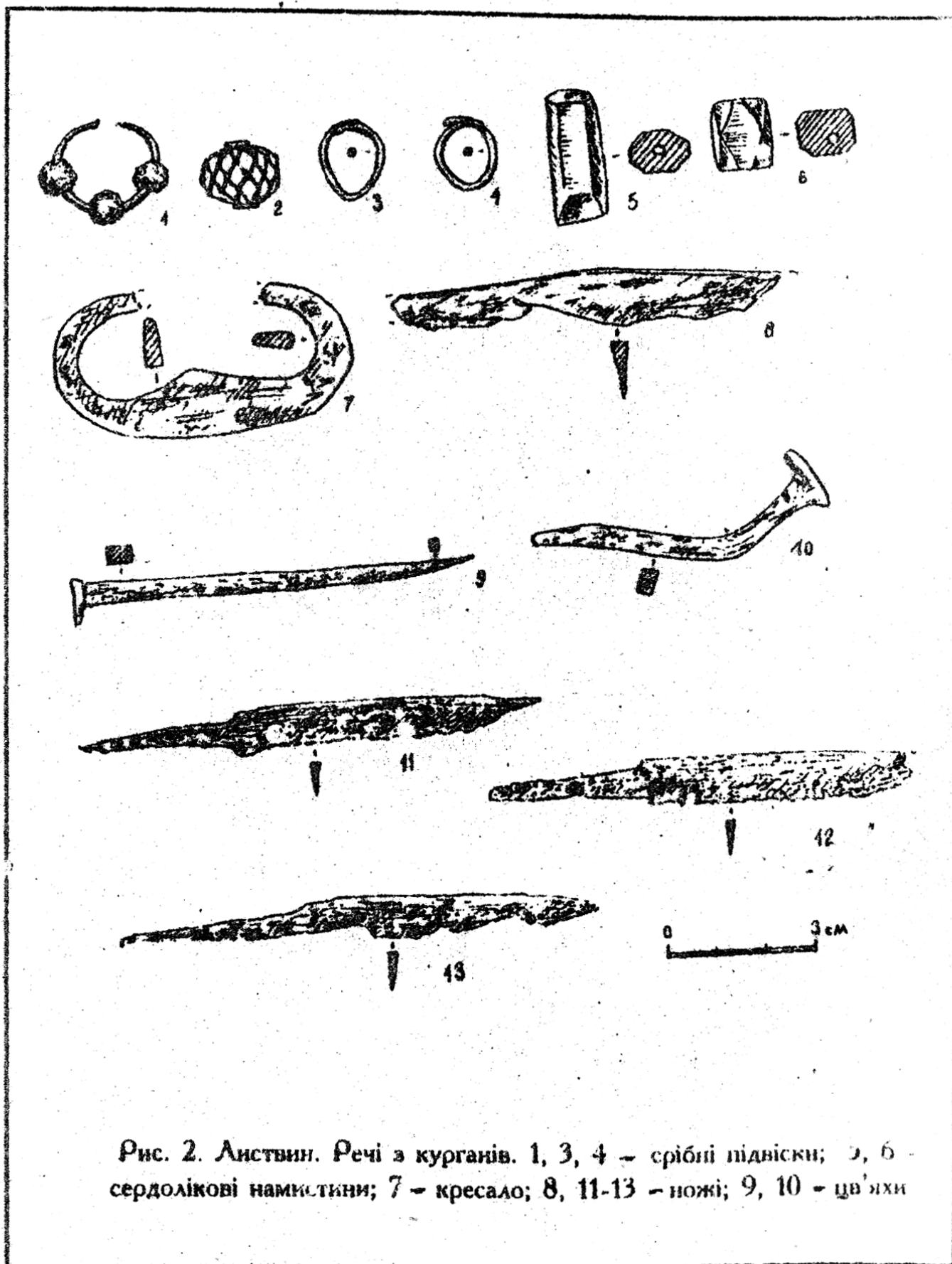

Рис. 2. Листвин. Речі з курганів. 1, 3, 4 – срібні підвіски; 2, 6 – сердолікові намістини; 7 – кресало; 8, 11-13 – ножі; 9, 10 – цв'яхи

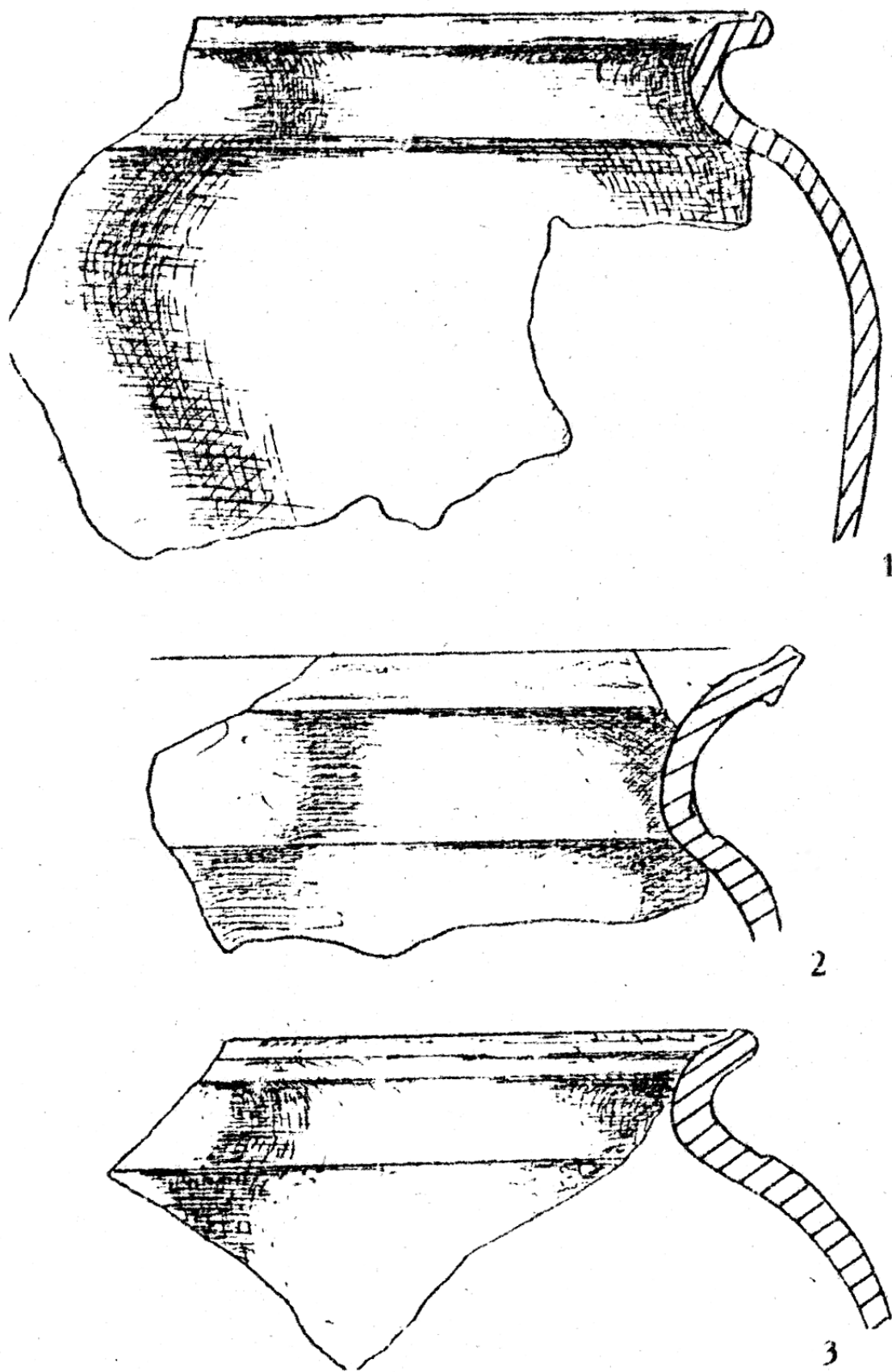

Рис. 3. Листвин. Фрагменти кераміки з курганів №5, 6.